

Печений Олег
кандидат юридичних наук
доцент, доцент кафедри цивільного права
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна
ORCID: 0000-0003-1480-1864
e-mail: adonim@ukr.net

УДК 347.65/68

<https://doi.org/10.69724/2786-8834-2025-6-3-120-131>

ТЕНДЕНЦІЇ СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН У СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ

Печений Олег. Тенденції спадкових правовідносин у сучасних реаліях

Анотація

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що війна в Україні суттєво вплинула на спадкові правовідносини, породивши нові проблеми — масову смертність, втрату документів, ускладнений доступ до нотаріальних органів та зростання судових спорів, а також підняла значення квазізаповітних механізмів для військовослужбовців. Водночас відсутність сучасних комплексних досліджень спадкового права в умовах війни зумовлює потребу наукового осмислення цих процесів і вдосконалення правового регулювання. Метою цієї статті є визначення тенденцій динаміки спадкових правовідносин у площині соціально-демографічних факторів, розвитку законодавства та доктрини спадкового права, практики його застосування. У дослідженні застосовано діалектичний, історико-правовий, порівняльно-правовий, системно-структурний, формально-юридичний, соціологічний та прогностичний методи, що забезпечило комплексний аналіз спадкових правовідносин у сучасних умовах. Розглянуто та проаналізовано основні проблеми, тенденції спадкових правовідносин у сучасних реаліях тривалої війни, чинники динаміки спадкових правовідносин у площині соціального середовища. Автор здійснив погляд на спадкові правовідносини під кутом їх внутрішніх особливостей та заломлення основних складників — суб'єкта, об'єкта і змісту до специфіки спадкування, виявлення особливих ознак і закономірностей спадкових правовідносин. Визначено основні соціальні, демографічні та юридичні проблеми, за яких виникають і припиняються спадкові правовідносини. Вказано на важливий акцент загального економічного клімату, в якому функціонують спадкові правовідносини. Наголошено, що цивільний оборот в Україні функціонував на ринкових засадах до 2022 р. і продовжує діяти у такому самому форматі й під час війни, а втручання і участь держави у майновому обороті навіть в умовах війни майже не змінилися, принаймні не максимізувалися. Виокремлено соціально-демографічні, економічні та техніко-юридичні чинники, що здійснюють вплив на спадкові правовідносини, виклики, які ними зумовлені, та результати такого впливу.

Ключові слова: *спадкування; спадкові правовідносини; спадкоємці; спадщина; спадковий фонд.*

Вступ

Постановка проблеми. Спадкові правовідносини, якими охоплюється посмертний перехід прав та обов'язків від однієї особи до іншої, у поєднанні і взаємодії із сукупністю правових інститутів функціонально об'єднані в межах однієї галузі права. При цьому підгалузь спадкового права регулює специфічне коло відносин у сфері правового регулювання відповідної галузі права, яка характеризується правовою уособленістю¹. Спадкове право і за своїм призначенням у системі цивільно-правових норм, і за обсягом нормативного матеріалу виходить за межі звичайних уявлень про правовий інститут і фактично являє собою структуровану підсистему, підгалузь цивільного права². З огляду на значущість, соціальні функції і завдання спадкове право значною мірою зазнає впливу наявних у суспільстві чинників, насамперед військових реалій сьогодення.

На превеликий жаль, зараз ми не можемо говорити про війну як короткочасну чи близьку до завершення. У зв'язку з цим варто переосмислити світоглядну концепцію «відкладеного життя», коли і людина, і держава, і суспільство відкладають прийняття важливих рішень на час і період після війни. Військовий конфлікт, зумовлений агресією проти України, чинить вплив на всі соціальні регулятори суспільних відносин, зокрема сферу приватного права і механізм спадкування як соціально-правове явище, і спадкові відносини як форму реалізації механізму спадкування. При цьому, власне, спадкові відносини охоплюють різноманітні за своєю природою відносини, зокрема, ті, що набувають правової форми речових або зобов'язальних відносин³. Хоча варто зазначити, що спадкові правовідносини не є тотожними речовим або зобов'язальним.

Аналізуючи динаміку спадкових правовідносин з огляду на вплив військових реалій, ми досить скептично ставимось і вкрай обережно підходимо до проведення різних паралелей і аналогій, оскільки все ж таки світоглядні, соціально-політичні, економічні, правові та інші реалії сьогодення якісно відрізняються від часів останньої війни на території України, якою була Друга світова війна, або ж інший військовий конфлікт глобального масштабу. Нерідко проводяться аналогії із Першою світовою війною, її Західним фронтом, які тут же і критикуються⁴. Аналогії із Другою світовою доречні лише із істотною поправкою, оскільки будь-які паралелі з війною 1939–1945 рр. страждають на одну фундаментальну ваду: наша війна — не світова. Якими б масштабними не були бойові дії 2022–2025 рр., вони обмежуються територією України та Росії. І це зовсім не те, що світ переживав 1941-го, 1942-го чи 1943-го⁵.

¹ Див.: Кухарев О.Є. Спадкове право : підручник. Київ : Алерта, 2020. С. 10; Загальна теорія держави і права / за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків : Право, 2009. С. 250.

² Кухарев О.Є. Спадкове право : підручник. Київ : Алерта, 2020. С. 10.

³ Там само.

⁴ RAND: Хватит сравнивать войну в Украине с Первой мировой, существует более точная аналогия. *Дзеркало тижня*. 2023. 1 серп. URL: <https://zn.ua/war/rand-dostatochno-sravnivat-voynu-v-ukraine-s-pervoj-mirovoj-sushchestvuet-bolee-tochnaja-analogija.html> (дата звернення: 05.08.2025).

⁵ Дубинянський Михайло. 1945–2025: Від війни до війни. Українська правда. 2025. 10 трав. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2025/05/10/7511586/> (дата звернення: 05.08.2025).

Тому саме з такими істотними поправками, з урахуванням комплексу чинників, а не шляхом прямої, занадто буквальної екстраполяції, мають аналізуватися і риси впливу війни на будь-які соціальні механізми і регулятори, включаючи і правові, зокрема спадкування. Важливим є акцент загального економічного клімату, в якому діє сучасне приватне право. Цивільний оборот в Україні функціонував на ринкових засадах до 2022 р. і продовжує діяти так у такому самому форматі й під час війни, а втручання і участь держави у майновому обороті навіть в умовах війни майже не змінилися, принаймні не максимізувалися. Власне, це якісно відрізняє сучасні реалії приватного права України від аналогічного періоду, скажімо 1941–1945 рр.

Дослідження стану і розвитку права в умовах війни не становило окремого предмета наукового дослідження, але відомі наукові праці, предметом яких є застосування цивільного законодавства в умовах окупації під час аналізу загальної картини права у період війни 1941–1945 рр. Слід згадати відому колективну роботу «Вопросы гражданского и трудового права периода Великой Отечественной войны»⁶. Автори вказували на те, що війна і викликані нею зміни мирного будівництва на воєнний лад привели до істотних змін у всіх сферах, зокрема й цивільно-правових відносинах. Завдання теорії і практики цивільного права — врахувати ці зміни⁷. Вказана робота, ураховуючи час її написання, ідеологічний вплив, не може задовольнити потреб сучасної науки і судової практики, але окремі положення можуть стати поштовхом для наукових напрацювань і аналізу сучасної ситуації у правовій площині. У науковій роботі зазначається, що війна і окупація території держави ворогом впливає на відносини власності, зобов'язальні відносини і цивільно-правову відповідальність та підстави звільнення від неї, безвісну відсутність і порядок спадкування. У сфері спадкових правовідносин постає питання щодо юридичної кваліфікації строків прийняття спадщини і можливості його зупинення внаслідок обставин воєнного часу. Причому зупинення викликає не війна сама по собі, а ті чи інші обставини, спричинені війною, які перешкоджають реалізації права шляхом подання заяви та ін.

Погляд із позицій сьогодення, без гіперболізації буквального сприйняття, дає підстави стверджувати, що інститути приватного права України, зокрема і спадкування, навіть під впливом війни продовжують функціонувати ефективно, не відчувши змін і деформацій. Порівняємо із окремими інститутами цивільного права в умовах війни 1941–1945 рр. Так, у тогочасній літературі підкреслювалося, що війна гостро зачепила відносини власності. Природно, що вона немов знову дала життя віндикації, надавши цьому інституту такої актуальності, якої він вже давно не мав, скинувши з себе непорушність, опинився на передових позиціях цивільного права⁸. Чи потрібно говорити, що сучасна війна в Україні майже не змінила погляд на віндикацію як у теорії, так і на практиці. А сплеск уваги до віндикаційного і негативного позовів

⁶ Вопросы гражданского и трудового права периода Великой Отечественной войны / под. ред. И.Т. Голякова ; редкол.: С.Н. Братусь, Е.А. Флейшиц. *Ученые записки ВЮОН*. Вып. III. М. : Госюриздат, 1944. 200 с.

⁷ Там само. С. 3.

⁸ Амфитеатров Г. Н. Вопросы виндикации в советском праве. *Советское государство и право*. 1941. № 2. С. 38–48.

останнім часом, радше, став рефлексією на Закон України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо посилення захисту прав добросовісного набувача» від 12.03.2025 р. № 4292-IX як захисну реакцію на надмірне використання цих позовів інструментом максимально ретивної прокурорської діяльності. Тому, імовірно, слід обмежити застосування віндикації, ніж допускати її поширення, що аж ніяк не пов'язується з війною

Метою цієї статті є визначення тенденцій динаміки спадкових правовідносин у площині соціально-демографічних чинників, розвитку законодавства та доктрини спадкового права, практики його застосування.

Завдання дослідження полягає в аналізі сучасного стану спадкових правовідносин в Україні та визначенні чинників, що впливають на їх розвиток; виявленні проблем правового регулювання та судової практики у сфері спадкування; зіставленні національних тенденцій з історичним досвідом та міжнародними підходами, зокрема у світлі виходу України з Мінської конвенції 1993 р. та європейської інтеграції; формулюванні прогнозів та пропозицій щодо вдосконалення інститутів спадкового права в Україні з урахуванням сучасних реалій.

Методи дослідження

Під час написання цієї наукової статті було застосовано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. У структурі можна виділити такі методи дослідження.

Діалектичний метод використаний для розгляду спадкових правовідносин як динамічного явища, що перебуває у постійному розвитку під впливом війни, соціально-демографічних і економічних чинників. Завдяки цьому підходу показано внутрішні суперечності спадкового права (наприклад, проблеми із «квазізаповітними» розпорядженнями військовослужбовців). Історико-правовий метод проявляється у порівнянні сучасних спадкових відносин в умовах війни з аналогічними процесами у період Другої світової війни та післявоєнних реалій з метою виявити відмінності у впливі війни на приватне право тоді і тепер. Порівняльно-правовий метод використаний для аналізу українського спадкового права в зіставленні з іноземним та міжнародним правом (наприклад, у питанні про обов'язкову частку у спадщині іноземців, про вплив виходу України з Мінської конвенції 1993 р.). Також застосований при зіставленні національної судової практики з практикою інших держав. Системно-структурний метод застосований для дослідження спадкового правовідношення як системи з елементами: суб'єкт, об'єкт і зміст. Він дозволив виявити особливості стадій спадкових відносин (доспадкові, спадкові, постспадкові). Формально-юридичний метод використаний при аналізі норм ЦК України та спеціальних законів (наприклад, щодо особистих розпоряджень військовослужбовців, управління спадщиною, діяльності нотаріусів), він дозволив виявити прогалини й колізії у чинному законодавстві. Соціологічний метод (елементи емпіричного аналізу) простежується у врахуванні статистичних та соціально-демографічних факторів: масова смертність, старіння населення, зростання кількості спадкових справ і відумерлої спадщини. Цей метод дав можливість оцінити реальний вплив соціальних явищ на спадкове право. Прогностичний метод використаний для визначення можливих тенденцій розвитку спадкового права в Україні (потреба у реформуванні інституту обов'язкової частки,

удосконаленні процедури оголошення спадщини відумерлою, регулюванні спадкових фондів).

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Окремі аспекти і проблемні питання спадкових правовідносин охоплювалися сферою наукових досліджень вітчизняних учених у сфері спадкового права, таких як Ю. О. Заїка, В. М. Зубар, В. В. Кочин, О. Є. Кухарев, Р. А. Майданик, Є. О. Рябоконь, І. В. Спасибо-Фатєєва, О. С. Яворська та ін. Водночас зміни суспільних відносин на тлі вимог модернізації цивільного законодавства, адаптації його до критеріїв вступу до ЄС, європейського і світового просторів спадкового права зумовлюють потребу у визначенні тенденцій розвитку спадкових та дотичних до них правовідносин із реалізацією методологічного напрямку їх розширення, побудови відповідної організаційної інфраструктури.

Результати дослідження

1. Внутрішні особливості спадкових правовідносин

Дослідження спадкових правовідносин лише у площині середовища, в якому вони виникають і функціонують, впливу лише зовнішніх чинників виглядає неповним і методологічно збіднілим. Тому доцільно поглянути на спадкові правовідносини під кутом їх внутрішніх особливостей та заломлення основних складників — суб'єкта, об'єкта і змісту до специфіки спадкування, виявлення особливих ознак і закономірностей спадкових правовідносин.

Потрібно зауважити, що спадковому правовідношенню притаманні триваючий характер, стадійність та «триєдність»: єдине спадкове правовідношення зароджується ще до відкриття спадщини, при здійсненні спадкодавцем розпоряджень своїм майном на випадок смерті (як доспадове відношення), виникає після відкриття спадщини (суто як спадкове відношення) і продовжує свій розвиток після прийняття спадщини спадкоємцями (як постспадкове правовідношення). Особливостями внутрішньої структури спадкового правовідношення слід назвати усичений суб'єктний склад, який зводиться лише, власне, до спадкоємців, і множинність змісту правовідношення. Рельєфна динаміка спадкового правовідношення не є лінійною і має свої особливості, зокрема присутність *ефекту анулювання спадкового правовідношення*, коли подано заяву про прийняття спадщини, а потім з'ясовується, що її подано особою, яка не мала права на спадкування після спадкодавця (наприклад, виявилися спадкоємці попередніх черг). Можна також вказати на існування *ефекту повернення до спадкових правовідносин*, коли після прийняття спадщини і поділу її між спадкоємцями з'явилися інші спадкоємці і спадщина підлягає перерозподілу між спадкоємцями (ст. 1280 ЦК України)⁹. Унаслідок ефекту повернення спадкове правовідношення, яке вважається припиненим, тим не менш відновлюється. Наведені специфічні ознаки доводять особливості спадкових правовідносин і не дозволяють однозначно віднести їх до класичних видів, речових чи зобов'язальних відносин.

Окреслення проблематики спадкових правовідносин не свідчить про відсутність впливу війни на сучасний стан спадкових правовідносин і дає змогу окреслити такі

⁹ Печений О. П. Перерозподіл спадщини: особливості правозастосування. *Вісник Верховного Суду України*. 2014. № 7. С. 40–47.

проблемні чинники їхнього існування і динаміки. Слід зауважити, що наведені чинники не потрібно сприймати однозначно позитивно чи негативно, радше, це є причини і чинники трансформації спадкового права, завдяки яким воно набуде іншого сприйняття і вигляду.

2. Соціально-демографічні чинники трансформації спадкового права

На першому місці потрібно позначити *соціально-демографічний фактор* – раптова і масова смертність серед військовослужбовців, зростання смертності серед цивільного населення внаслідок війни. На цьому тлі відбувається динаміка досить давньої тенденції до старіння населення. Відповідно, на цьому тлі зростають кількість спадкових справ, попит на нотаріальні послуги з оформлення спадщини.

Через брак документів, суперечливі обставини спадкоємці частіше звертаються до суду, що спричиняє зростання кількості судових справ, що стосуються як класичних об'єктів спадкування (наприклад, нерухоме майно), так і грошових виплат у зв'язку із загибеллю, страхових виплат, компенсації за втрачене (пошкоджене) житло, вкладів тощо.

Раптовість загибелі, що не дає змоги скористатися правом на заповіт, підвищує використання конструкцій спадкування за законом і квазізаповідальних механізмів, таких як особисте розпорядження військовослужбовця на випадок смерті чи положення.

Законодавець виявив спроби цей попит задовольнити, запровадивши конструкцію особистих розпоряджень військовослужбовця на випадок смерті про виплату одноразової грошової допомоги (ч. 4 ст. 16 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», ч. 3 ст. 118 Кодексу цивільного захисту України, Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо призначення і виплати одноразової грошової допомоги» від 09.12.2023 р. № 3515-IX), на випадок захоплення в полон або заручником, інтернування в нейтральних державах або зникнення безвісти про виплату грошового забезпечення (п. 6 ст. 9 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», Закон України «Про внесення зміни до пункту 6 статті 9 Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” від 08.10.2024 № 3995-IX щодо грошового забезпечення військовослужбовців, захоплених у полон або заручниками, а також інтернованих у нейтральних державах або безвісно відсутніх»). Нормативне запровадження цих конструкцій відбулося поспіхом, без внесення відповідних змін до ЦК України, який є основним актом цивільного законодавства. Власне, без відповіді залишилося питання, чи є особисте розпорядження військовослужбовця на випадок смерті заповітом, чи поширюються на нього відповідні норми ЦК України про заповіти, зокрема, статті 1240, 1241, 1254 та ін. Це може породити відповідні колізії у правозастосуванні, з урахуванням того, що до відносин, які виникають при застосуванні особистих розпоряджень, будуть застосовані положення кн. 6 ЦК України, що регулює спадкові правовідносини. Звичайно, що введені конструкції особистих розпоряджень є лише вкрапленням до загального ланцюга вирішення поставлених проблем.

Скорочення населення на тлі воєнних негараздів спричиняє зростання обсягу відумерлої спадщини, це стає більш поширеним явищем. Тому доцільним є за-

провадження ефективніших механізмів та удосконалення процедури оголошення спадщини відумерлою й передачу її у власність територіальної громади. Щодо цього проблемним є виявлення відумерлої спадщини, яке іноді займає роки, відсутність у територіальних громадах мотивів до роботи із відумерлою спадщиною, особливо з економічно непривабливими об'єктами нерухомості. Видається доцільним заохочення будь-яких юридичних і фізичних осіб до виявлення таких об'єктів, сприяння постановці їх на облік. Унаслідок збільшення кількості відумерлої спадщини територіальні громади отримують більше такого майна, яке може бути використане з соціальною метою. Водночас зростатимуть кількість зловживань із відумерлою спадщиною, кількість фіктивних дальніх родичів і дітей лейтенанта Шмідта, що потребує розроблення механізмів протидії цим явищам, заохочення добросовісної поведінки спадкоємців.

Тенденція до старіння населення, переважання у його демографічному складі людей похилого віку, на тлі зростання тривалості життя, породжує попит на конструкції прижиттєвого розпорядження спадщиною, механізми контролю за виконанням заповіту, спадкові фонди¹⁰.

Старіння населення, погіршення психічного стану і відносно молодих людей призводять до більшої кількості випадків, коли люди похилого віку, та й не тільки похилого, через хвороби (деменція, атеросклероз тощо) потребують опіки над їх майном, використання послуг опікунів, управителів майном. У зв'язку з цим попитом користуються механізми управління і опіки над майном, призначення опікуна або декількох опікунів, управителя майна, помічника дієздатної особи, укладання договорів щодо надання послуг опікуна тощо. Слід звернути увагу на певні кроки у цьому напрямку, зокрема Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань розкриття банківської таємниці та заходів для встановлення опіки над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або особи, зниклої безвісти за особливих обставин» від 19.12.2024 р. № 4174-IX розширено сферу застосування опіки над майном, удосконалено нотаріальну процедуру в ній. Практика, зокрема на рівні Верховного Суду, не завжди враховує вказані тенденції при вирішенні питань про призначення особи опікуном. Зокрема, частими є випадки, коли суди відмовляють особі у призначенні другим опікуном, з огляду на те, що у особи вже є опікун, якого не увільнено від виконання обов'язків опікуна. При цьому повністю ігноруються приписи ч. 5 ст. 63 ЦК України, що у особи може бути одночасно декілька опікунів. Так, по одній із справ суди встановили, що *особа призначена опікуном над психічнохворим сином на підставі рішення виконавчого комітету Прилуцької міської ради Чернігівської області від 03.09.2002 р. № 520. У цій справі суди зауважили, що ОСОБА_3 призначена опікуном над психічнохворим сином ОСОБА_2 на підставі рішення виконавчого комітету Прилуцької міської ради Чернігівської області від 03.09.2002 р. № 520. Будь-яких доказів щодо неналежного виконання опікуном обов'язків щодо опіки над психічнохворим сином у матеріалах справи немає, як і доказів необхідності звільнення опікуна від її повноважень через невідпо-*

¹⁰ Печений Олег. Тенденції участі юридичних осіб у спадкових правовідносинах у сучасних реаліях. *Цивілістична платформа* : наук. юрид. журн. / редкол.: І. Спасибо-Фатєєва. (гол. ред.) та ін. Харків : ГО «Цивілістична платформа», 2024. № 3. С. 113–124.

відність (неможливість виконання обов'язків) або призначення другого опікуна. Не надано доказів і того, що вона зверталася до суду чи органу опіки та піклування із заявою про звільнення її від повноважень опікуна. Таким чином, місцевий суд, з яким погодився й апеляційний суд, а згодом і Верховний Суд, дійшли правильного висновку про відмову в задоволенні заяви про призначення опікуна із зазначених підстав¹¹.

За такого підходу ігноруються права особи на опіку та піклування як особисті немайнові права особи, що забезпечують природне існування фізичної особи (ст. 292 ЦК України), які є безумовними.

Водночас соціальні й демографічні чинники, зміни у соціальній структурі суспільства вимагають іншого наповнення функцій спадкування, звільнення від невластивих йому соціально-забезпечувальних завдань. У зв'язку з цим інститут обов'язкової частки у спадщині потребує істотних змін.

Вважаємо, що саме соціально-демографічні характеристики суспільних відносин мають ураховуватися під час формування обрису майбутніх положень спадкового права за новою редакцією кн. 6 ЦК України.

3. Процесуально-процедурний чинник трансформації спадкових правовідносин в умовах війни

Процесуально-процедурний чинник динаміки спадкових правовідносин під час війни має декілька складових. Це наявність ускладнень в оформленні спадщини через активні бойові дії і тимчасову окупацію частини території, знищення і втрата необхідних документів, труднощі з їх відновленням і отриманням. Реакцією має бути спрощення багатьох процедур, максимально доступний порядок поновлення строків, динамічний перегляд підходів судової і нотаріальної практики до поважності причин пропущення строків та процедури їх продовження. Окремо слід позначити чинник невизначеності стану і правової долі спадщини, яка перебуває у зоні активних бойових дій і на тимчасово окупованих територіях. Як будуть вирішуватися проблеми такої спадщини, доцільно обмірковувати вже зараз, окреслюючи відповідні плани і нормопроєктування. Зміни процедурної складової спадкових правовідносин зумовлюють збільшення питомої ваги організаційних відносин у спадкуванні.

Ці відносини у спадковому праві виникають на певній стадії динаміки спадкового процесу, зокрема при здійсненні й охороні права на спадщину. Організаційними є відносини, що виникають при прийнятті спадщини, вжитті заходів з охорони спадкового майна, управлінні спадщиною, оформленні права на спадщину, поділі й перерозподілі спадщини та ін. Організаційні відносини можуть виникати і без участі спадкоємців, але, безперечно, в інтересах спадкоємців. Суб'єктами організаційних відносин можуть бути особи, які здійснюють оформлення прав на спадщину, охорону і управління нею. До таких суб'єктів належать нотаріуси, виконавці заповіту, особи, які здійснюють управління спадщиною, спадкові фонди. Організаційні відносини виникають, приміром, унаслідок укладання договору на управління спадщиною (ст. 1285 ЦК України).

¹¹ Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 26.06.2024 р. у справі № 742/887/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120029606> (дата звернення: 05.08.2025).

Варто виокремити певні види організаційних відносин у спадковому праві. Так, доцільно назвати організаційно-виконавчі й організаційно-контрольні відносини, які виникають при виконанні заповіту і контролю за його виконанням, при виконанні заповідального відказу. Суб'єктами цих відносин виступають виконавець заповіту, спадкоємці, відказоодержувачі та інші особи. Певна частина цивільних відносин, що виникають при управлінні спадщиною, можуть бути виокремлені в організаційно-управлінські¹².

Відповідно до ст. 61 Закону України «Про нотаріат», якщо у складі спадщини є корпоративні права для управління ними, нотаріус, а в населених пунктах, де немає нотаріуса, — посадова особа органу місцевого самоврядування призначає управителя спадщини з числа спадкоємців або виконавців заповіту, а в разі їх відсутності — укладає договір на управління спадщиною з іншою особою. Аналіз цієї норми свідчить про існування організаційно-управлінських відносин, зумовлених призначенням управителя спадщини, укладанням договору на управління спадщиною, наділенням осіб, які здійснюватимуть функції з управління відповідними повноваженнями. Призначення управителя спадщиною здійснюється нотаріусом шляхом видачі йому свідоцтва, в якому нотаріусом зазначаються повноваження управителя та інші необхідні відомості, наприклад, права, щодо яких здійснюється управління. При цьому нотаріус виконує необхідні дії, які передбачені для випадків видачі свідоцтва виконавця заповіту. У разі відсутності спадкоємців або виконавців заповіту нотаріус укладає договір на управління спадщиною з іншою особою, як це передбачено ст. 1285 ЦК України.

Організаційний характер мають також відносини спадкоємців із кредиторами щодо визначення порядку задоволення спадкоємцями вимог кредиторів спадкодавця. Присутні в спадковому праві також організаційно-інформаційні відносини. Наприклад, організаційно-інформаційними є відносини, які виникають унаслідок виконання спадкоємцями обов'язку повідомити кредитора спадкодавця про відкриття спадщини, якщо їм відомо про його борги (ч. 1 ст. 1281 ЦК України). Про організаційно-інформаційні відносини йдеться також у ст. 63 Закону України «Про нотаріат», відповідно до якої нотаріус або в сільських населених пунктах — посадова особа органу місцевого самоврядування, уповноважена на вчинення нотаріальних дій, отримавши від спадкоємців повідомлення про відкриття спадщини, *зобов'язана повідомити* про це тих спадкоємців, місце проживання або роботи яких відоме. Нотаріус або посадова особа органу місцевого самоврядування, уповноважена на вчинення нотаріальних дій, також може зробити *виклик спадкоємців* шляхом публічного оголошення або повідомлення у пресі. У реаліях війни, масової міграції населення, у тому числі за кордон, набувають поширення організаційні відносини, спрямовані на розшук спадкоємців, повідомлення їх про відкриття спадщини, оголошення заповіту, встановлення місцезнаходження спадкового майна тощо.

4. Міжнародно-правові чинники динаміки спадкових правовідносин

Важливим чинником спадкових відносин є *зростання міжнародного та іноземного аспектів спадкування*. Значна кількість громадян України перебувають за кордоном, набувають майнових прав і обов'язків і в Україні, і за кордоном, стають

¹² Печений О. П. До питання про організаційні відносини в спадковому праві. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2019. № 1 (103). С. 129–136.

спадкоємцями майна, що знаходиться за кордоном. Усе це в організаційному аспекті ускладнює прийняття спадщини і здійснення спадкових прав. Якщо спадкоємець або спадкове майно знаходяться за межами України, виникають і колізійні питання міжнародного приватного права. Законодавець окремі випадки виникнення спадкових відносин пов'язав із іноземним елементом, наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 1221 ЦК України про місце відкриття спадщини за кордоном і застосування у цій ситуації Закону України «Про міжнародне приватне право». Слід визнати тенденцію до ускладнення спадкових відносин з іноземним елементом, виникнення складнощів організаційного порядку. Відповідно до Закону України «Про вихід з Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах 1993 року та Протоколу до Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року» від 01.12.2022 р. № 2783-IX Україна вийшла із зазначеної Конвенції і дію цих міжнародних договорів припинено з 29.12.2023 р. Натомість, ускладнено вирішення питань спадкування із країнами, які є учасниками цієї Конвенції і з якими наявні дипломатичні відносини, зокрема з Азербайджаном, Вірменією, Грузією, Казахстаном, Киргизстаном, Молдовою, Таджикистаном, Туркменістаном і Узбекистаном. Та й із правом провідних західних країн виникають складнощі щодо його застосування у спадкових правовідносинах. Наприклад, у питанні щодо обов'язкової частки у спадщині осіб, які постійно проживають за кордоном та мають відповідний статус.

На думку Верховного Суду, *іноземець, як суб'єкт права на обов'язкову частку, має бути неприєздатним у розумінні закону тієї держави, громадянином якої він є. Як наслідок для визначення того, чи є іноземець неприєздатним, не можуть застосовуватися норми публічних українських законів*¹³. Водночас висновок Верховного Суду про необхідність застосовування аналогічних норм публічного права іноземних держав, залежно від громадянства спадкоємця, який є суб'єктом права на обов'язкову частку, зазнав критичної оцінки¹⁴. У цьому питанні можливість застосування норм іноземного права до спадкових правовідносин щодо спадщини в Україні потребує додаткового аналізу з огляду на соціальний характер обов'язкової частки у спадщині саме за законодавством України, а не іноземних держав.

Висновки

Підсумовуючи наведене вище, варто наголосити, що спадкові правовідносини відчують вплив комплексу соціально-демографічних та інших чинників, змінюючись та набуваючи різних форм. Доцільно відокремити соціально-демографічні, процесуально-процедурні й міжнародно-правові (іноземні) чинники впливу на спадкові відносини.

При цьому і законодавство, і судова, і нотаріальна практика мають реагувати на ці чинники, нейтралізувати їх проблемний вплив.

¹³ Постанова Верховного Суду у складі Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 30.01.2025 р. у справі № 638/7132/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125326107> (дата звернення: 05.08.2025).

¹⁴ Окрема думка судді Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Красношочкова Є. В. від 30.01.2025 р. у справі № 638/7132/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125296153> (дата звернення: 05.08.2025).

Спадкові правовідносини в Україні перебувають у стані активної трансформації, що зумовлено як соціально-демографічними змінами, так і воєнними реаліями. Зростання кількості спадкових справ, поява відумерлої спадщини, проблеми реалізації спадкових прав вимушених переселенців свідчать про необхідність комплексного оновлення правового регулювання. Особливої актуальності набули питання «квазі-заповітних» розпоряджень військовослужбовців та спрощених форм вираження останньої волі.

Сучасна практика демонструє посилення ролі суду у сфері спадкового права, адже саме суди компенсують прогалини та суперечності законодавства. Водночас наявні інститути, зокрема обов'язкова частка у спадщині, потребують переосмислення відповідно до сучасних соціальних умов. Перспективним напрямом є розвиток інституту спадкових фондів, а також вдосконалення механізму визнання спадщини відумерлою та її переходу у власність територіальних громад.

Міжнародний аспект спадкування набуває особливого значення у зв'язку з виходом України з Мінської конвенції 1993 р. і потребує укладення нових двосторонніх договорів та гармонізації з європейськими стандартами. Загалом тенденція розвитку спадкового права полягає у його гуманізації та адаптації до умов війни, що має забезпечити баланс між інтересами спадкоємців, держави та суспільства.

REFERENCES

- Amfiteatrov, G. N. (1941). Issues of vindication in Soviet law *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, 2, 38–48. [in Russian].
- Dubynyanskyi, M. (2025, May 10). 1945–2025: From war to war. *Ukrainska Pravda*. <https://www.pravda.com.ua/articles/2025/05/10/7511586/> [in Ukrainian].
- Golyakov, I. T. (Ed.). (1944). *Issues of civil and labor law during the Great Patriotic War*. Uchenye zapiski VIYuN (Vol. III). Moscow: Gosyurizdat. [in Russian]
- Kukhariev, O. Ye. (2020). *Inheritance law: Textbook*. Kyiv: Alerta. [in Ukrainian].
- Pechenyi, O. (2024). Trends in the participation of legal entities in inheritance relations in modern realities *C.P. Journal*, 3, 113–124. [in Ukrainian].
- Pechenyi, O. P. (2014). Redistribution of inheritance: Features of law enforcement *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*, 7, 40–47 [in Ukrainian].
- Pechenyi, O. P. (2019). On the issue of organizational relations in inheritance law *Mala entsyklopediia notariusu*, 1(103), 129–136. [in Ukrainian].
- RAND. (2023, August 1). *Stop comparing the war in Ukraine to World War I, there is a more accurate analogy* [Хватит сравнивать войну в Украине с Первой мировой, существует более точная аналогия] [in Russian]. *Dzerkalo Tyzhnia*. <https://zn.ua/war/rand-dostatochno-sravnivat-voynu-v-ukraine-s-pervoj-mirovoj-sushchestvuet-bolee-tochnaja-analogija.html>
- Supreme Court of Ukraine, Civil Cassation Court, Judge Krasnoshchokov, Ye. V. (2025, January 30). Separate opinion in case No. 638/7132/15-ts *Unified State Register of Court Decisions*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125296153> [in Ukrainian].
- Supreme Court of Ukraine, Civil Cassation Court, Second Chamber. (2025, January 30). Decision in case No. 638/7132/15-ts *Unified State Register of Court Decisions*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125326107> [in Ukrainian].

- Supreme Court of Ukraine, Civil Cassation Court, Second Chamber. (2024, June 26). Decision in case No. 742/887/23 [in Ukrainian]. *Unified State Register of Court Decisions*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120029606>
- Tsvik, M. V., & Petryshyn, O. V. (Eds.). (2009). *General theory of state and law* Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

Pecheniy Oleg
Associate Professor
Associate Professor of the Department of Civil Law
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine

Pecheniy Oleg. Trends in the Participation of Legal Entities in Inheritance Legal Relations in Modern Realities

Abstract

The relevance of the research topic lies in the fact that the war in Ukraine has significantly affected inheritance relations, giving rise to new problems — mass mortality, loss of documents, complicated access to notary offices and an increase in court disputes — and has also raised the importance of quasi-testamentary mechanisms for military personnel. At the same time, the lack of modern comprehensive studies of inheritance law in wartime necessitates scientific analysis of these processes and improvement of legal regulation. The purpose of this article is to identify trends in the dynamics of inheritance legal relations in terms of socio-demographic factors, the development of legislation and doctrine of inheritance law, and the practice of its application. The study uses dialectical, historical-legal, comparative-legal, systemic-structural, formal-legal, sociological, and prognostic methods, which ensured a comprehensive analysis of inheritance legal relations in modern conditions. The main problems of inheritance legal relations in the modern realities of prolonged war and the factors influencing the dynamics of inheritance legal relations in the social environment are considered and analysed. The author looks at inheritance legal relations from the perspective of their internal characteristics and the refraction of their main components — the subject, object and content — to the specifics of inheritance, identifying the special features and patterns of inheritance legal relations. The main social, demographic and legal problems under which inheritance legal relations arise and cease are identified. The important emphasis on the general economic climate in which inheritance legal relations function is pointed out. It is emphasised that civil turnover in Ukraine functioned on market principles until 2022 and continues to operate in the same format during the war, and that state intervention and participation in property turnover, even in wartime, has hardly changed, at least not to the maximum extent. The article highlights the socio-demographic, economic and technical-legal factors that influence inheritance legal relations, the challenges they pose, and the results of such influence.

Keywords: *inheritance, heirs, the right on share in the authorized capital.*